

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran /June 2019, c. 5, s.1: 501-508

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Adem Apak, Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat). İstanbul: KURAMER Yayınları

Halil İbrahim YILMAZ

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Research Assistant, Sakarya University,
Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts
Sakarya / TURKEY
hibrahimyilmaz@sakarya.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9607-2794>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yılmaz, Halil İbrahim. "Adem Apak, Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat). İstanbul: KURAMER Yayınları".

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019): 501-508.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Kur'ân'ı anlamak/anlamaya çalışmak, tarih boyunca hemen her Müslümanın ihtiyacını hissettiği konuların başında gelir. Kur'ân'ın insanlık için verdiği evrensel ilahî mesajlar bir tarafa, tarih çizgisinin belirli bir evresinde yer tutan bir toplum olarak Araplar hakkında bilgilerin verildiği ayetleri anlamak için de hiç şüphesiz Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemi ve o dönemin sosyo-kültürel şartlarını anlamak gerekir. Kur'ân'ı anlama noktasında ilmî planda ilk basamağı filolojik çalışmalar oluşturmuş, Cahiliye şiirinden birçok örnek, Kur'an lafızlarını anlamak için istişhad edilmek üzere özellikle tefsirlerde kullanılmıştır. Ancak Cahiliye dönemine ait şiirler her ne kadar sıkça kullanılsa bile tanıtımını yapacağımız eserin yazarının da belirttiği üzere hem siyer hem de sonraki İslam tarihi üzerine sayısız çalışmanın bulunmasına rağmen İslam'dan önceki Arap tarihi genellikle ihmal edilmiş görünmektedir (s. 13). Son asırda tarih yazımındaki çeşitlenme ve özellikle de tarihe sosyoloji, antropoloji, iktisat ve psikoloji gibi sosyal bilimleri uygulayarak bilhassa kültür tarihi araştırmalarının öncülüğünü yapan Annales Okulu'nun bu yöndeki etkisiyle birlikte tarih çalışmalarında, toplumların kültürel tarihine doğru bir yönelme olmuştur. Bunun etkilerini diğer tarih çalışmalarında olduğu kadar İslam tarihi araştırmalarında da yavaş yavaş görmekteyiz. Ele aldığımız kitabın yazarı Apak, yakın dönemde Arapların geniş tarihine dair kapsamlı çalışmaların yapılmaya başlandığını belirterek Cevâd Alî'nin *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* adlı eserini örnek olarak vermektedir. Yazarın bu bilgisine ilave olarak son yıllarda Batıda da İslam öncesi Arap tarihine dair eğilimlerin olduğunu ve bu konuda nitelikli çalışmaların göze çarptığını söylememiz mümkündür.¹

---

¹ Konuyla ilgili örnek olarak zikredilebilecek bazı eserler şunlardır: Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs (from Bronze Age to the coming of Islam)*, (Londra & New York: Routledge, 2001); Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity (Their history from the Assyrians to the Umayyads)*, (Londra & New York: Routledge, 2003); Greg Fisher, *Arabs and Empires*, (Oxford: Oxford University Press, 2015); Greg Fisher, *Rome and the Arabs Before the Rise of Islam: A Brief Introduction*, (North Charleston: Create Space Independent Publishing Platform, 2013); Peter Webb, *Imagining the Arabs (Arab Identity and The Rise of Islam)*, (Edinburgh University Press, 2016); F. E. Peters, *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*, (Routledge, 2017); Tim Mackintosh-Smith, *Arabs: A 3,000-Year History of Peoples, Tribes and Empires*, (New Heaven & Londra: Yale University Press, 2019).

Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları'nın "Nüzül Ortamı Serisi"nin² üçüncü kitabı olan bu eser, yazarın konuyla ilgili daha önce yazmış olduğu çalışmayla³ benzerlik gösterse de burada mezkur kitaptan farklı bir plan ile yeni bilgiler eklenerek kaleme alınmıştır. Tanıtımını yapacağımız bu eser, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İslam öncesi Arap toplumunun yaşadığı devri ifade etmek için kullanılan "cahiliye" ifadesinin, bilmenin yani *ilmin* zıddı değil aksine temkinli olma, akıllı ve ağırbaşlı olma anlamına gelen *hilmin* zıddı olduğu belirtildikten sonra cahiliye dönemi için "en yaygın haliyle barbarlık ve vahşetin hüküm sürdüğü devir" şeklinde bir tanımlamaya gidilmektedir (s. 15-16). Ardından Kur'an ve hadislerde geçen "cahiliye" kullanımları tespit edilerek bunların değerlendirmesi yapılmış ve cahiliyenin, "İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışları İslamî dönemdekinden ayırt etmek için kullanılmış; 'cahiliye'nin sadece geçmişte yaşanmış bir tarihî süreç değil, her an kendini tekrar edebilme potansiyeli taşıyan bir zihniyet yapısı" olduğu sonucuna varılmıştır (s. 19).

"Cahiliye Kültürü" başlıklı ve kitabın en hacimli kısmı olan birinci bölümün ilk alt başlığında (s. 23-26) yaşayış tarzı açısından Arapları ifade eden, bedevî (ehlü'l-veber) ve hadarî (ehlü'l-meder) kavramlarının analizi yapılmakta, ardından İslam öncesindeki Arapların günlük hayatı, inanç ve uygulamaları, yaygın iyi-kötü alışkanlıkları gibi genel birtakım kültürel özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Arapların günlük hayatının anlatıldığı ikinci alt başlıkta (s. 27-70) Arapların kendi aralarında yaptıkları anlaşma çeşitlerinden *hulf* ve *civâr/icâre*, kabilelerin karşılıklı övünmeleri olan *münâfere*, Arapların yaptıkları yeminler ve bunların türleri çeşitli örnekler üzerinden anlatılmıştır. Devamında o dönem Arap toplumundaki mekân ve mesken kültürü çerçevesinde yerleşim birimlerini ifade eden kavramlar zikredildikten sonra çöl ikliminin hâkim olduğu Arap Yarımadası'nda yerleşik hayata elverişli olan yerler fizikî açıdan değerlendirilmiştir. Yine bu meyanda özellikle bedevilerin kul-

² Seriden çıkan diğer iki kitap şunlardır: Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017); Mustafa Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018).

³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 3. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016). Bu eserin ikinci bölümü olan "Araplarda Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Dinî Hayat" başlığı altında bu kitapla örtüşen bazı başlıklar bulunmaktadır. Fakat KURAMER'den çıkan kitaptaki başlıkların, önceki kitaptaki bilgilere nazaran daha öz bir şekilde ele aldığı gözlenmektedir.

landıkları çadırlar ve öne çıkan çadır çeşitleri ve isimleri sıralanmakta, sonrasında ise o dönemde insanların evlerinde buldukları eşyalara işaret edilmektedir.

Kültür tarihi araştırmalarında bir toplumu anlamının önemli ölçütlerinden biri de tükettikleri yemeklerdir. Bu hususa önemli bir yer ayıran Apak, İslam öncesi Arapların yemek kültürü hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Coğrafyanın getirdiği zorunluluktan dolayı onların et, süt ve süt ürünleri gibi genellikle hayvansal gıdaları tükettiğini belirten yazar, İslam'ın gelişinden önce Arapların, hangi hayvanların etlerini yediklerini ve bunları hangi yöntemlerle avladıklarını ve kestiklerine dair başta Kur'an olmak üzere çeşitli kaynaklardan bilgiler nakletmiştir. Et ürünlerinin yanı sıra tahıllar, baklagiller, meyveler ve bilhassa o bölge ile özdeşleştirilen hurma çeşitleri hakkında bilgiler vermiş; Arapların verdikleri ziyafetler, ne tür yemekler yedikleri ve hangi kapları kullandıklarına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Apak, Cahiliye Araplarında temizlik kültürüne de değindikten sonra o dönemde Arapların özel zamanları ve eğlence kültürleri hakkında bilgiler sunmuştur. Eğlence kültürüne dair bilgiler, çoğunlukla zevk ve sefanın uzunca dile getirildiği Arap şiirlerinde geçmektedir.

Birinci bölümün üçüncü alt başlığında (s. 77-122), Arap Yarımada'sındaki çeşitli halk inanış ve uygulamalarına geniş bir şekilde yer ayrılmıştır. Bilinmeyenleri öğrenme ve geçmişi tahmin etme, öngörme faaliyetlerini kapsayan *kehânet* ve *arâfet* kavramlarının kadim toplumlardaki konumuna değinildikten sonra cahiliye döneminde *kehânet* ve *kâhinlik* meselesine geçmiştir. Kendilerine savaş öncesi danışılan kabile ve arasındaki davalarda hakemlik yapan *kâhinlerin*, hüküm verirken nasıl bir yol izlediğine dair malumat aktaran Apak, Araplar nezdinde en meşhur olan birkaç *kâhinin* ismiyle birlikte anlatılagelen *kehânet* uygulamalarından örnekler sunmaktadır. Arapların, *kehânet* ve *arâfet* ile birlikte diğer halk inanış ve uygulamaları da kısaca zikredilmiştir. Bu başlıkta ayrıca Arapların nezdinde önemli yer tutan *adak*, *uğursuzluk nazar*, *sihir*, *fal oklarına* dair bilgiler tespit edilerek genel bir panorama verilmeye çalışılmıştır. Arapların bazı hayvanlarla ilgili inanışları ve onlara yükledikleri anlam, yolculuklarının öncesinde ve sonrasında bazı ritüelleri, ev ahvâline dair bazı inançları gibi konulara değinilmiştir. Bu başlıkta son olarak Arapların astronomi-astroloji ve tıp konularındaki bilgileri ve

bazı uygulamaları inceleme konusu yapılmıştır. Arapların astronomiye ilgi duymalarının gerekçesi olarak havanın sıcak, bulutsuz ve berrak olması ve bundan dolayı da gökyüzünün apaçık şekilde gözlemlenebilmesi, yine Arapların genellikle gece yola çıkmaları, yön tayinlerini yıldızlara göre yapmaları, bazı gökcisimlerinin ilah olarak kabul edilmesi gibi durumların olduğu söylenmiştir. Apak, genel tıp bilgilerini Bâbillilerden aldığını söylediği Arapların, İslam öncesi dönemdeki birtakım tedavi metotlarına yer vermekte, ardından Araplar arasında tıp bilgisiyle meşhur olan bazı tabiplerin isimlerini zikretmektedir. Yazar birinci bölümde son olarak Cahiliye Araplarının yaygın kötü alışkanlıkları (*mesâlib*) ve müspet davranışları (*fadâil*) hakkında bilgi vermektedir (s. 123-158). Arapların içki içmek, faizli alışveriş yapmak, zina yapmak, anne-babası vefat edince himaye altında bulunmayan yetimlere haksızlık yapmak gibi kötü alışkanlıklarının yanında yine de tamamen olumsuz adetlerinin olmadığı, özellikle şiirlerin ana teması olan yiğitlik ve cesaret başta olmak üzere cömertlik, misafirperverlik, hürriyetlerine olan bağlılıkları ve namuslarına düşkünlükleri gibi evrensel bazı olumlu davranışlarının da olduğunu belirtilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü Cahiliye Araplarında sosyal hayat konusuna ayrılmış ve burada üç başlık altında inceleme yapılmıştır. İlk alt başlıkta (s. 161-195) Arapların belkemiğini oluşturan kabile sistemi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Burada Arap kabile sisteminin hiyerarşik yapısına dair bazı sınıflandırmalara değinildikten sonra kabile sisteminin, o dönem Arap toplumu için ne ifade ettiği ve hangi hususlarda temayüz ettiğine değinilmiştir. Ardından kabile toplumundaki sosyal sınıflar olan hürler, mevlâlar ve kölelerin özelliklerine ve sahip oldukları/olmadıkları haklara ve uygulamalara yer verilmektedir. Apak bu bilgilerin ardından kabilenin kaynağı ve kökeni olan *Ensâbü'l-Arab* yani Arapların soy bilgisine uzunca temas etmektedir. Yine o hem siyasî hem de sosyal bir dayanak olan nesep şecerelerine İslam öncesinde Arapların ziyadesiyle önem verdiği, hatta İslam'dan sonra da bu durumun önemini koruduğunu belirterek yazılan *Ensâb* kitaplarını buna delil olarak göstermektedir. Bu konunun ardından Arapların sosyal anlamda yoğunluğun en çok olduğu ilişkilerin başında aralarında yaptıkları ve *eyyâmu'l-Arab* olarak isimlendirilen kabile savaşları da genel bir çerçeve içerisinde sunulmuştur.

Kabile sistemi hakkında olduğu kadar bu konuda yazdığı doçentlik tezinin⁴ de getirdiği uzmanlığı sebebiyle Adem Apak'ın, asabiyet konusunu ayrıntılı bir şekilde ele aldığı dikkat çekmektedir (s. 197-224). Asabiyetin kavramsal ve tarihî bir portresini çizdikten sonra Araplar nezdinde ne kadar önemli ve hayatın içerisinde ne ölçüde etkin olduğuna vurgu yaparak bu olgunun gücünün ve etki alanının önemini okuyucuya bildirmektedir. Yine burada asabiyetin Araplar üzerindeki etkisinin, ne tür tezahürlere yol açtığı üzerinde durulmuş ve özellikle nesebe sıkı sıkıya bağlı olma ve soyla övünme ile kabile savaşlarının patlak vermesinin en büyük sebeplerinden olan kan davaları arasında ilişki kurulmuştur. Apak, ikinci bölümde son olarak Cahiliye Araplarının kadın ve aile telakkisine yer vermektedir (s. 225-248). Bu kısımda Cahiliye dönemi Araplarında kabile merkezli bir sistem olduğu için bağımsız bir aileden bahsetmenin mümkün olamayacağı, yine mutlak hâkimin erkek olmasından dolayı da akrabalık bağlarının erkek üzerinden ilerlediği bir yapının mevcut olduğu dile getirilmektedir. Kadın algısına bakıldığında da erkeklerin baskın olması neticesinde kadınların geri planda kaldığı, yine erkek çocuğun, kabileyeye hem maddi hem de manevi anlamda güç katacağı düşünüldüğü için hep ön planda olduğu, bunun aksine kız çocuklarının adeta doğuştan kusurlu olduğu ve utanç sebebi sayıldığı ifade edilmiştir. Fakat yazar, tüm bunlarla birlikte Arapların, büsbütün bir kadını dışlayan bir tavır içinde olmadıklarını, kendi namuslarına şiddetle bağlı olduklarını misaller getirerek ısrarla vurgulamıştır. Bu bölümde son olarak ailenin oluşmasının ilk adımı olan evliliğe dair Arapların anlayış ve uygulamalarını genel hatlarıyla anlatmıştır. Apak, çeşitli evlilik usullerini zikrettikten sonra boşanma hususunda Arapların nasıl davrandıklarına değinerek bu bölümü nihayete erdirmektedir.

Kitabın hacim olarak en kısa ve son bölümü olan üçüncü kısımda yazar, "Cahiliye Araplarında İktisadî Hayat" başlığı (s. 251-290) altında, belirlediği konu başlıkları üzerinden o dönemdeki ekonomik hayat ve üretim faaliyetlerine değinmektedir. İlk olarak ziraat konusunu ele alan Apak, çöllerle kaplı Arap coğrafyasında genel olarak tarım alanları oldukça kısıtlı olsa da belli başlı yerlerin zirai faaliyetlerle öne çıktığını belirterek bu yerler (Yemen, Tâif,

⁴ Çalışmanın basılı hali için bkz. Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004).

Hecer vb.) ve burada yetişen çeşitli ürünlere dair bilgiler aktarmaktadır. Tarım ile birlikte o dönem insanının temel uğraş alanlarından biri olan hayvancılık ile ilgili de genel bir malumat verilmektedir. Örneğin Arapların en temel aracı konumunda olan devenin önemi ve işlevselliğine vurgu yapılmış, bununla birlikte deve kadar olmasa da atın da aynı önemi haiz olduğu ifade edilmiştir. Apak, coğrafyanın hem ziraata hem de hayvancılığa kısıtlı ölçüde imkân tanınmasından dolayı Arapların daha çok ticarete yöneldiğini söylemektedir. “Her Arap iyi bir tâcirdir” darbimeselini örnek getirerek İslam öncesi dönemde Arapların ticarî faaliyetlerine ve ticaret mallarına, yine bununla ilişkili olarak malların alım ve satımının yapıldığı panayırlara değinmiştir. Yazar, kısa bir şekilde Arap coğrafyasındaki madenler, bunların türleri ve işlenmesine kısaca temas ettikten sonra İslam öncesinde Arapların mal üretimi ve bununla bağlantılı olarak meslek gruplarını incelemektedir. Üçüncü bölümün son başlığı olan bu kısımda *hirfe* ve *mihne* olarak nitelendirilen meslek kolları arasında ağaç işçiliği, demircilik, dokumacılık, şarap ve gıda üreticiliği, dericilik, arazi işleri, hayvan ve kervanları koruma hizmetleri zikredilmektedir. Burada bu mesleklerin genel özellikleri, icra edildiği başlıca yerler ve bu mesleklerle meşhur olan bazı kişilerin isimleri verilmektedir. Son olarak yazar, sonuç bölümünde kitabın tamamında ele aldığı konuların bir portresini çizip genel bir özet sunarak eserini noktalamıştır.

Kitabın muhtevasına bakıldığında başlığın, tüm içindekileri yansıttığını, bu anlamda başlığın yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Yine seçilen konu başlıklarında okuyucuya genel bir perspektif verilerek yeterli bilgiler sunulmuş, bunun yanında özellikle Cahiliye adetlerini anlatan Kur’an-ı Kerim ayetlerinin de zikredilmesi ihmal edilmemiştir. Ayrıca Cahiliye dönemine dair başlıca kaynak olan şiirler de yoğun bir şekilde değil, anlamaya yardımcı olacak ölçüde aktarılmış, böylece okuyucuyu ayrıntılara boğmanın önüne geçilmiştir.

Zikredilen bu müspet yönlerinin yanı sıra kitapta bazı eksiklikler ve tenkide açık hususlar göze çarpmaktadır. Öncelikle kaynak kullanımı hususunda yazar, neredeyse eserin tamamında belirli eserleri (ör: Cevâd Alî’nin *el-Mufasssal*’ı, Zebîdî’nin *Tâcu’l-Arûs*’u vb.) takip etmekte, ilgili konuya dair yapılan diğer kaynakları yeterince kullanmamaktadır. Bunların sıkça kullanılmasına bir örnek olarak s. 117’de “Kaynaklarda geçtiğine göre Hz. Peygamber de Ebû Tayyibe isimli bir şahsa hacamat yaptırmış ve ona hizmet mukabilinde ücret takdim

etmiştir." ifadesinden sonra bu bilginin dipnotu olarak hadis kaynaklarının verilmesi gerekirken Zebîdî'nin (ö. 1790) *Tâcu'l-Arûs* adlı sözlüğü kaynak olarak gösterilmiştir. Yine kültür tarihi gibi materyal merkezli çalışmalarda görsel malzemeler olmazsa olmaz iken bu eserde hiçbir şekilde çizim, harita, arkeolojik bulgu ve benzeri görsellere yer verilmemektedir. Hatta yazar da bu durumun öneminin farkında olarak Cahiliye dönemi kitabelerinde (?) tarımsal faaliyetlere (ziraî terimler, ekilen arazi, vergiler, toprak kiralama sözleşmeleri, alışveriş anlaşmaları vb.) dair bilgilerin bulunduğunu ve bunlardan bir kanaate ulaşmanın mümkün olduğunu bizzat kendisi söylemekteyse (s. 251) bile bulunan bu kalıntıların ayrıntılarına dair ne bir kaynağa atıfta bulunmakta ne de bir görsel malzeme sunmaktadır. Bu yönüyle kitap, oldukça eksik kalmış, zikredilen bilgiler de okuyucunun zihninde soyut bir şekilde kalmaya mahkum olmuştur. Bu tür görseller için Arap Yarımadası üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar ve bunlara dair yazılan eserler ile müzelik malzemelerden yararlanılabildi.

Netice itibariyle İslam öncesi Arap tarihi, İslam tarihi araştırmalarında oldukça kısıtlı yer bulmuş ve haliyle bu konuda yapılan çalışmalar da sayı bakımından yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı da İslam öncesi Arap toplumlarının kültürel tarihine dair araştırmaların artması oldukça gerekli olup konuya dair yapılan her çalışma, literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu açıdan genel okuyucu kitlesi için içerik yönüyle bütüncül, üslup açısından da oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılan bu kitabın, hâlihazırda önemli bir boşluğu doldurduğunu rahatlıkla söylememiz mümkündür.